

МИГРАЦИИТЕ: ЛОКАЛНИ И ГЛОБАЛНИ

„БЯХМЕ ЖЕРТВА НА ГЪРЦИЗМА“ ИЛИ ЗА ЕМИГРАЦИЯТА НА ЕДНА СОЛУНСКА ФАМИЛИЯ*

Рая Заимова

Тръгваме с погледа на ХХІ-я век назад във времето, което не спира. Опитът ни е да възпроизведем, доколкото е възможно, историята на една солунска фамилия между оцеляването и защитата на националното достойнство. Актьорите в нея са повечето покойници, други са все още сред нас и имат памет за (не)случилото се в град Солун от Балканските войни насетне. Съдбите се разделят и преплитат в провинциите на Османската империя и в границите на независимата българска държава, за да оформят една мозайка от събития и личности, чиито потомци днес ще ги възпоменават донякъде, посещавайки родните места на своите предци. И за разлика от тях, те имат и ще имат своя избор в тази югоизточна част от Европа.

Димитър Константинов Тъпков (1842–1899) е родом от Енидже Вардар (дн. Яница, Гърция). Учителската му кариера преминава в българските екзархийски училища в Лерин (1874–1876) и Прилеп (1882), в българския католически семинар на лазаристите в Зей-

тинлика край Солун (до 1897) и в солунското светско Търговско училище – Гирò. В последните години – внучка и правнучка – публикувахме негови писма от Лерин и статия за образователната дейност на членовете на фамилия Тъпкови.¹

Напоследък темата за българите и католиците в Солун отново ме заинтригува: през 2012 г. Гърция тържествено отбеляза включването на града в пределите на кралството и като че ли изследователи проявиха интерес към премълчаните български общности до Балканските войни. Не случайно колегата Юра Константинова попадна в атинска библиотека на гръцкото списание *Θεσσαλονικέων πόλις* (Град Солун) от 2012 г., където е публикувана снимка на надгробния кръст на Димитър К. Тъпков в солунските католически гробища (фиг. 1).² По този въпрос в семейната памет нямаше никаква следа. Трябваше да измине повече от век и се изредят няколко поколения, наследници на бежанци, за да се отвори и изследователското поле в нарежда-

* Текстът е резултат от проект, субсидиран от Фонд научни изследвания с договор № ДН 10/13 от 17.12.2016.

не на мозайката от събития и човешки съдби. Днешното ми експозе е само малък къс от новосъбрани домашни документи.

От социална гледна точка Димитър Константинов Тъпков е сред образованите и незаможни българи, приел униатската идея и определящ се като католик. За това съдим по запазеното му завещание в семейния архив: *... клетвата ми е, и то най-тежка, да уважавате много тате, и [...] католическото си вероизповедание, всичко до гроб, тъй и от [...] на единоверците си свещенско мисионери, сестри, и владци наши Българи или пастири ни, да са не отлячите никогаши, а требвате в всякой случай при тяхната помощ и милост. Всякога да си бъдете в същото място – у Зейтинлика – в което живеете – къща ви посочат – дадат; все и на всичко благодарни да бъдете.* Когато Димитър К. Тъпков си отива от този свят в 1899 г., оставя пет малолетни живи деца – трима братя и две сестри. Всичките му пет деца завършват жизнения си път в София, след като са прекарвали редица години като преселници в България. Трима от тях – Драган, Кирил и Глория – също поемат учителската професия най-напред в турската провинция Македония, после в Царство България. Всички те са образовани във френските католически колежи в Солун. Тази практика в образованието на българите е продиктувана от факта, че както в школата на лазаристите в Македония, така и в тези на „Братя на християнските училища“ гръцкият език е отсъствал от учебните програми или е бил сред свободноизбираемите заедно с останалите балкански и западни езици. Драган и Кирил завършват мъжкия колеж „Жан-Батист дьо Ла Сал“ към ордена на „Братя на християнските училища“, съответно през 1900 и 1901 г. В дипломите им, които са съхранени в домашния архив, се споменават като матуритетни езици френският, немският и италианският. Прави впечатление отсъствието на балкански езици, в това число и български, който

по всяка вероятност, е сред факултативните или свободноизбираемите. Съдейки от някои изследвания, програмата на колежа е предвиждала освен посочените езици и английски, турски, гръцки, юдеоиспански, арменски.³ Изворовият материал по тази тема е доста откъслечен и не позволява да се заключи категорично за концепцията на „Братята на християнските училища“. С две думи казано, образованието е съобразено с етническата принадлежност на обучаващите се в кръстопътния Солун и нарастващата нужда от изграждане на интелигенция. Затова търговският отдел даващ знания и умения съобразно модернизацията на страната, в следващите години се оказва наистина с реално приложение за Кирил Тъпков: през Първата световна война е мобилизиран като снабдител във военен склад в Горна Джумая и Банско (януари 1916 – януари 1918), където уроците по счетоводство от солунския колеж му помагат да се справи с отговорни задачи.

Тези учебни заведения – наравно с одринските на други католически мисии (успенци и възкресенци) – са били подходящи и търсени от българските униати, които в повечето случаи и в зависимост от социалния си статус, не са заплащали такси.⁴ Все пак не трябва да се забравя, че униатството в Македония и Одринска Тракия се поддържа изключително от посочените католически общности и независимо от всички превратности на съдбата, тяхната проекция е видима в царство България след Първата световна война.

Двамата братя Драган и Кирил завършват висше образование в Италия: Драган изучава архитектура в Неапол и се школува като живописец в римската Академия (1902–1906), а Кирил завършва класическа филология в университета „Ла Сапиенца“. В мултиетничния Солун всички са знаели по няколко езика: най-напред този на съседа (обикновено гръцки, турски), после френски, италиански. По спомени на по-младото поколение от Тъпкови, в домашна среда разменяли приказка и на

италиански, и на френски. Тази практика продължава по семейна традиция до наши дни.

Започналата междусъюзническа война и заповедта за напускане на Солун от страна на българските военни в края на м. юни 1913 г. принуждава най-първо Драган и Кирил да напуснат нелегално града. До това време Драган (1883–1951) е учител по рисуване и геометрия в екзархийската девическа гимназия в Солун, а Кирил (1885–1941) в класическата мъжка гимназия в Битоля. В спомените на съвременниците „Вартоломеевата нощ“ се идентифицира с изпращането на критски военни части и изгонването на българските военни, които имат заповед от гръцка страна да напуснат града за 48 часа.⁵ Според семейната памет Драган е предупреден от един гръцки съсед за очаквана „чистка“ сред българската интелигенция и посред нощ напуска дом, съпруга и деца. Заедно с брат си Кирил намират убежище в подземията на френския колеж „Жан-Батист дьо Ла Сал“. Няколко години по-рано те са завършили успешно същия колеж и поддържат връзки с неговото ръководство (фиг. 2). И така, директорът на колежа им урежда бягство на акостиран италиански кораб. Бръщолевейки на италиански и пресструвайки се на пияни моряци, те успяват да се качат на кораба. Морският им път ги отвежда в Бари. После ги намираме на една снимка на пл. Сан Марко във Венеция. От есента на 1913 г. (26.IX./9.10. 1913) датира Пасавана на Кирил за пътуване до Цариград, издаден от турското консулство в Неапол. Посочено е изрично, че документът е валиден само за посочения вилает. Реално той и брат му не се завръщат в родната Турция, а през централна Европа по речния Дунавски път – от Земун на австрийско-сръбската граница през Оршо̀ва до Сомовит в България и оттам с влак до София, където се установяват. Обиколката се налага поради несигурността на пътуващите през Сърбия, а отсъствието на италианска поща до Солун, налага необходимостта от използването на австрийска и адресиране на

писмата до френския колеж или до поискване. И така, след бягството от Солун и пресичайки няколко граници Кирил се озовава в престолнината на Царство България. Там веднага получава месечните си възнаграждения в Екзархийската делегация за учителстването си през второто полугодие в Битоля.

Ако приемем, че бягството на двамата братя от Солун в края на юни 1913 г. е продиктувано от стремеж за физическо оцеляване и осъществено по средиземноморски път, то семейството на Драган тръгва също по море, но в посока Дедеагач. Всъщност, това е бил възможният бежански път към Царство България. Съпругата му Олга заедно с двете си малки деца е подпомогната най-напред от гъркиня в Солун, която временно ги укрива при оджака в къщата си. Преоблечена като ханъма Олга се качва на кораб. В опасната акция тя случва този път на добър сънародник в Дедеагач, който им купува билет до София. Съдбата отрежда Драган и Олга да се срещнат на софийска улица и повече да не се завърнат обратно в Македония.

По време на Първата световна война Драган и Кирил взимат участие в редиците на българската войска и между другото подновяват масонската си дейност, отпочната още преди Балканските войни в Солун. „Солунска звезда“ е най-известната и най-многобройна ложа, създадена през 1908 г. заедно с тези в Кукуш и Битоля.⁶ Майсторската степен на Драган Тъпков от същата „Солунска звезда“ допринася да бъде сред необходимия брой основатели за създаване на ложа към Великата ложа на Франция. Затова той е сред учредителите на ложа „Заря“ (София), узаконена от българските и френските власти (1914). Брат му Кирил също не закъснява да стане член на „Заря“. В домашния архив са съхранени квитанции за платен членски внос през 1917 г. „Великата ложа на България“, създадена през същата 1917 г., прокламира „Любов, Истина, Труд“ и благодарение на контактите ѝ в чужбина се търси подкрепа за разреша-

ване на националните въпроси. В семейните спомени на Тъпкови е запаметен фактът, че двамата братя Драган и Кирил са се отказали неизвестно кога от масонството. Атмосферата не им е допадала. Другаде ще се спра по-подробно на тази дейност, за която няма граници.

След Лозанската спогодба (юни 1923 г.) вдовицата на солунския учител Димитър К. Тъпков и двете ѝ дъщери се изселват в Царство България. В „Пътния им лист“ от 14 септември 1923 г. са споменати като „произхождащи от български род“. Пътят им от Солун минава през Дедеагач, гръцко-турската граница при с. Кулели Бургас (Питио), Свиленград до София. Ще вметна, че пътят през Кулата – Промахон се изгражда през 1930-те

години, затова до това време Дедеагач и Гевгели са ключови места в придвижването към България и обратно. През септември 1923 г. Кирил Тъпков се отправя към Солун от престолнината на царството, за да придружи своите роднини по емигрантския път до София. За това свидетелства пътният му лист издаден по това време в София. Поводът за него е предстоящата му жетитба с Донка Бошнакова – брак от който ще се родят децата Василка Тъпкова (1924 г.) и Димитър Тъпков (1929 г.).

Няколко месеца по-рано е подал *Декларация за изселване при Гръцко-българска Емиграционна Подкомисия*, чието решение ще очаква дълго. Реално българските власти му издават Пътен лист като на емигрант и той се придвижва от София до Ниш – Гевгели –

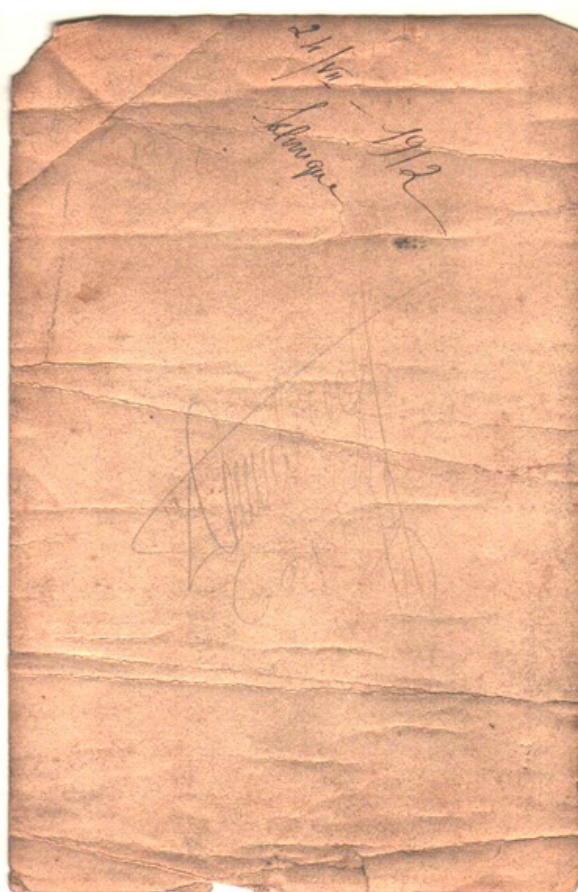
Фиг. 1. Надгробен кръст на Димитър К. Тъпков: солунски католически гробища

Солун и на връщане по море до Варна като административно е третиран за „чужденец“.

„Бяхме жертва на гърцизма“

За периода 1918–1939 Кирил е гимназиален учител в Царство България. Преподава латински в няколко софийски гимназии, във Военното училище и във френския мъжки колеж на същия католически орден, при който е завършил в Солун. Православното му кръщение в Солун в българската църква „Св. Дими-

тър“ и службата му като учител в екзархийски учебни заведения в Македония до 1913 г. говорят за поддържане на православието. В смъртния му акт е споменат като източноправославен българин. Документ за негови изяви като униат или католик няма запазени, въпреки предсмъртната клетва на баща му Димитър К. Тъпков. На детския въпрос на дъщеря му Василка (вер. през 30-те години) дали е бил католик, Кирил отговорил кратко и ясно: „Бяхме жертва на гърцизма“.

Фиг. 2. От ляво на дясно: Кирил, отец от колежа, и Драган. Солун, 24 юли 1912 г.

Вероизповеданието му не се оказва белег за работата му в София след Първата световна война. Децата си Василка и Димитър образова пак във френските колежи като заплаща безотказно високите такси благодарение

на допълнителния си доход от комисията по репарациите. В тези престижни учебни заведения се обучават преди всичко деца на заможни родители от различни вероизповедания и на сираци от католическите райони.

През 1930–1940 години обстановката в България и в средите на водещите католически конгрегации в Европа е коренно различна от тази в Солун, когато Тъпкови се образуват като приходящи и/или сираци. Запазването на българското самосъзнание, облечено в католическа одежда и противостоящо на гръцизма в духовно отношение, е останало като че ли в миналото при тогавашните дадености в османската провинция Македония.

Още от самото създаване на Междусъюзническата комисия (по репарациите) Кирил Тъпков работи като секретар преводач – една изключително отговорна длъжност, свързана и с подготовка на българо-гръцката спогодба за уреждане финансовите въпроси на преселниците от двете страни. Придобитите знания по счетоводство в солунския колеж, заедно с отличното владение на френския, допринасят за успешното му справяне с тази задача. Това е и времето, когато е администратор на месечното списание *France – Bulgarie* (1919–1922), подбуден от патриотични чувства, с желание да се поднови приятелството между Франция и България след края на Първата световна война, когато в България се усеща дух на реваншизъм. През същите години сътрудничи на сп. *Обществена обнова*, на чиито страници популяризира същото френскоезично списание. Това периодично издание излиза от септември 1919 до септември 1920 г. в София. В рекламите за нови книги и списания фигурира основателно и сп. *France – Bulgarie*.

Ще припомня, че *Обществена обнова* започва да излиза още преди подписването на Ньойския договор с цел да се вдъхне стремеж към оптимизъм у българите, обновление в политическия и културен живот, издигане на потъпканите добродетели и народни идеали.

Сред авторите му са Ив. Вазов, Ст. Михайловски, С. Радев, Ал. Балабанов, М. Арнаудов, Ст. Чилингиров и много други изяви личности. Усещането за изоставен по принуда бащин край и разделена Македония не напуска Кирил до края на живота му. През октомври 1939 г. е освободен от длъжност като редовен прогимназиален учител в Първа девическа гимназия. Причината за това внезапно решение на служители от Просветното министерство е подписаният още през януари 1937 г. пакт между България и Югославия: в незаписаните официални договорености между външните министри се споделя възможност да се ликвидира евентуалното възраждане на ВМРО и използването ѝ от Италия; югославската страна пък можела да претендира за Солун, а българската за Дедеагач и т.н. В името на добросъседството българските управници решават да оставят в сянка представители на интелигенцията от Македония, като за целта им отнемат постове. Образованието и преподавателската дейност е сфера, в която би могло да се прави пропаганда сред младото поколение. Затова Кирил Тъпков попада сред тези, които са „освободени от длъжност“ и по принуда излиза в пенсия едва на 54 годишна възраст. Семейната памет не е съхранила неговите конкретни контакти със сънародници от Македония или с представители на образователната система. Известно е само и единствено, че тази постъпка на властите го разболява сериозно и две години по-късно (октомври 1941 г.) напуска този свят. В предсмъртните си часове поиска да му отворят широко прозорците на стаята, та да му лъхне малко въздух от южния роден край...

А това бе само къс от живата история!

БЕЛЕЖКИ:

- ¹ **Тъпкова, В., Заимова, Р.** За един български учител в Лерин през 70-те години на миналия век. – Изв. държ. архиви, 70, 1998, 331–349. = Македонски преглед, год. XXV, 2002, № 3, 115–130; **Същите**, Историята на една учителска фамилия в Македония. – В: Гласовете ви чувам. Личностите на гимназията и България. 130 години от основаването на солунската българска мъжка гимназия. Доклади и съобщения от Национална научна конференция (29–30.04.2010), Благоевград, 2011, 420–431.
- ² В сп. Θεσσαλονικέων πόλις, 2012, No18 е публикуван на гръцки отзив за каталога на Спирос Лазаридис. За манастира в Зейлинлик, наличен изцяло в Интернет: https://issuu.com/lazaristes/docs/zeitenlink_katalogos – 24.01.2017
- ³ **Τομάνας, Κ.** Δρόμοι και γειτονιές της Θεσσαλονίκης. 1997, 182Κ185.
- ⁴ **Елдъров, С.** Униатството в съдбата на България. София, 1994, с. 109 сл.
- ⁵ **Шатев, П.** Бележки върху българската просвета в Македония. – Сб. Солун, издание на възпитателите и възпитаниците от солунските български гимназии. София, 1934, 339Κ347.
- ⁶ **Недев, Н.** Българското масонство. София, 2008; <http://www.makedonskatribuna.com/MASONSTVO.pdf> – 12.04.2017.

“WE WERE VICTIMS TO GREEKISM” OR ABOUT THE EMIGRATION OF A THESSALONIKI FAMILY

Raya Zaimova

The emigration from Thessaloniki and the consequences of the Second Balkan War for the separate members of the Bulgarian family Tapkov is in the focus of the paper. The study is based on unpublished family documents only, property of members of the aforementioned family. It is examined briefly the professional and social activities of the brothers Dragan and Kiril,

posing the issue of the religious and national identity before and after emigration.

Keywords: emigration; Thessalonica; Memory and National Identity; Bulgarian family Tapkov

Ключови думи: емиграция, Тесалоника, памет и национална идентичност, българската фамилия Тъпкови